

Laimė ir pilietinis aktyvumas Lietuvoje

Giedrė Plepytė-Davidavičienė

Lietuvos socialinių mokslų centro Sociologijos institutas
Institute of Sociology at the Lithuanian Centre for Social Sciences
giedrepl@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-0301-8903>

Santrauka. Demokratinėse visuomenėse tiek pilietinis dalyvavimas, tiek jų narių laimė yra neatsiejami vienas nuo kito ir yra vienodai svarbūs. Tačiau ar pilietiškai aktyvesni visuomenės nariai jaučiasi laimingesni? Šiame straipsnyje analizuojama, kaip Lietuvos gyventojų laimės pojūtį veikia pilietinio dalyvavimo formos. 1999 m. ir 2017 m. Europos vertybių tyrimo duomenys atskleidžia, kad pilietiškumas turi gana ribotą poveikį laimės lygiui Lietuvoje. Tik piliečių balsavimas ir jų dalyvavimas protesto veikloje turi statistiškai pastebimą teigiamą įtaką laimės pojūčiui. Straipsnyje argumentuojama, kad sprendimas balsuoti ar dalyvauti protestuose susijęs ne tiek su nepasitenkinimu objektyviomis gyvenimo sąlygomis, kiek su emociniu saugumu ir solidarumu. Numanoma sąsaja tarp individo psichologinės gerovės ir jo įsitraukimo į pilietinę veiklą yra kompleksinė ir nebūtinai tiesioginė. Vien dalyvavimas pilietinėje veikloje greičiausiai nepadidins laimės. Labiau tikėtina, kad pilietinį aktyvumą skatina, o sykiu ir laimės lygį kelia emocinis saugumas, kuris susijęs su konkrečiomis pilietiško formomis ir suvokiama asmenine ar visuomenine nauda dalyvaujant konkrečiose pilietinėse veiklose.

Pagrindiniai žodžiai: laimė, pilietinis dalyvavimas, Europos vertybių tyrimas.

Happiness and Civic Activism in Lithuania

Abstract. In democratic societies, both civic activism and happiness of its members are inseparable and equally important. But do more active civic members of society feel happier? This article analyses how the forms of civic engagement affect the feeling of happiness of the Lithuanian population. 1999 and 2017 data from the European Values Survey reveal that civic participation has a rather limited effect on the level of happiness in Lithuania. Only the voting of citizens and their participation in protest activities have a statistically significant positive effect on the feeling of happiness. In this paper, I argue that the decision to vote or participate in protests is not so much about dissatisfaction with objective living conditions as about emotional security and solidarity. The implicit link between an individual's psychological well-being and his or her engagement in civic activities is complex and not necessarily direct. Civic activism alone is unlikely to increase happiness. At the same time, the level of happiness is fostered by emotional security, which is linked to specific forms of civic engagement and the perceived personal and societal benefits of participating in specific civic activities.

Keywords: happiness, civic participation, European Value Survey.

Received: 18/03/2021. Accepted: 17/10/2021.

Copyright © 2020 Giedrė Plepytė-Davidavičienė. Published by Vilnius University Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Licence, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Įvadas

Klausimas, kas yra laimė ir kaip žmogus galėtų ir turėtų siekti laimės, sprendžiamas nuo Antikos laikų. Aristotelis skyrė du laimės tipus. Vienas, susijęs su trumpalaikiais, kasdieniais malonumais – tai *hēdonē* (gr. *ἡδονή*) arba hedonistinė laikysena, gyvensena, kai vienu pagrindinių, realiu gyvenimo proceso rezultatu tampa malonumų siekimas. Kitas aristotelinis laimės tipas išskirtinas kaip ilgai trunkantis procesas, sietinas su viso gyvenimo žmogaus veikla ir jos formuojama būkle, vadinama *eudaimonija* (gr. *εὐδαιμονία*). Eudaimonija – tai laimė, kuri yra pati savaime didžiausia vertybė ir galutinis gyvenimo veiklos tikslas, į kurią orientuoti visi kiti tikslai. Tai nuolatinis tobulėjimas tam tikros socialiai prasmingos veiklos srityje, kuris vyksta visą žmogaus gyvenimą, o sėkmingos išorinės aplinkybės tik sustiprina tokią būklę (Aristotelis 1990; 80). Hedonistinė laimė siejama su momentiniais maloniais patyrimais, o eudaimonija suvokiama kaip žmogaus gyvenimo aktualizavimas ir įprasminimas. Eudaimoninė koncepcija sutelkia dėmesį į individo gyvenimo turinį ir procesus, susijusius su geru gyvenimu, o hedonistinis gerovės aspektas reiškia orientaciją į malonumų tenkinimą arba į skausmo ir stokos vengimą (Ryan, Huta and Deci 2008; 140). Diskursyvus visuotinės laimės siekio imperatyvas moderniose visuomenėse sietinas su XVIII a. pabaigos–XIX a. pradžios britų mąstytojo Jeremy'io Benthamo posakiu „kuo didesnė laimė kuo didesniai skaičiui žmonių“. Benthamas laimę laikė didžiausia vertybe ir manė, kad visi įstatymai ir veiksmai turėtų būti nukreipti taip, kad padėtų pasiekti kuo didesnę galimą laimę kuo didesniai kiekiui žmonių (Layard 2005; 111). Analogiškai Jungtinių Amerikos Valstijų nepriklausomybės deklaracijoje nurodoma, kad laimė yra viena iš prigimtinių žmogaus teisių¹. Nuo XX a. aštunto–devinto dešimtmečių laimingo gyvenimo siekis tapo vienu pagrindinių ne tik atskiro žmogaus, bet ir visos visuomenės tikslų, o laimė tapo ne tik filosofijos ir psichologijos, bet ir ekonomikos, politologijos, sociologijos, vadybos mokslų atstovų tyrinėjimo objektu. Daugeliui mokslininkų rūpi klausimas, kas lemia žmonių laimę ir ką reikia padaryti, kad kuo didesnė dalis visuomenės jaustųsi laiminga.

Vienas iš laimingo gyvenimo kriterijų siejamas su aktyviu visuomenės narių dalyvavimu visuomeniniame gyvenime. Remiamasi prielaida, kad aktyvus piliečių įsitraukimas į visuomenines pilietines organizacijas ne tik skatina ir stiprina demokratinių režimų tvarumą ir plėtrą, bet kartu didina piliečių laimės patirtį. Laimę tyrinėjantys mokslininkai pažymi, kad žmonių laimės lygis priklauso ne tiek nuo ekonominio šalies išsivystymo lygio, žmogaus socialinio statuso ar gaunamų pajamų, kiek nuo turimų socialinių ryšių, tarpusavio santykių su šeimos nariais, artimaisiais ar kitais visuomenės nariais tvarumo ir kokybės (Helliwell and Putnam 2004), dalyvavimo bendruomeninėje veikloje (Layard 2005; Golabi and Akhshi 2015; Katuwa 2013). Teigiama, kad laimingiausi žmonės yra tose šalyse, kuriose yra aukštas socialinio kapitalo lygis, socialinis palaikymas ir pagarba vienas kitam (Diener et al. 2018).

¹ JAV nepriklausomybės deklaracijoje teigiama, kad kiekvienas žmogus turi lygiai tokią pat prigimtine teisę į laimę, kaip ir teisę gyventi ir būti laisvas, o kolektyviai sutartos valdymo formos pirmiausia turėtų būti pasirenkamos atsižvelgiant į jų poveikį žmonių saugumui ir laimei. Žr.: <https://www.archives.gov/founding-docs/declaration-transcript>

Stephenas G. Salkeveris (1977) teigė, kad laimė gali būti tai, kas vienija dvi priešingas pozicijas, aiškinančias, kodėl žmonės dalyvauja pilietinėje veikloje. Individualistinė perspektyva paremta pozicija laikosi nuostatos, kad dalyvavimas politikoje žmogui reikalingas tik tiek, kiek tai jam asmeniškai yra naudinga. Daroma prielaida, kad žmogus yra racionalus ir pats geriausiai gali žinoti, ką pasirinkti, kad jam būtų naudinga ir leistų patenkinti jo asmeninius poreikius. Galima sakyti, kad tokia nuomonė siejasi su hedonistine laimės samprata. Kita pozicija paremta modernaus pilietinio dalyvavimo demokratinėje politikoje teorija, kurios pagrindus padėjo socialiniai mąstytojai, kaip antai Jeanas-Jacques'as Rousseau, Karlas Marxas, Johnas Dewey, Johnas Rawlsas. Ji traktuoja individą kaip esantį socialinės prigimties, jo negalima atskirti nuo socialinio konteksto. Kaip pažymi Salkeveris, kai tik pradedame kalbėti apie žmogaus interesus ar gebėjimus, iš karto kalbame apie žmogų kaip socialinę būtybę. Remiantis pilietinio dalyvavimo teorija, žmonės gali visiškai tapti žmonėmis tik kai yra įtraukti į politinę veiklą. Žmogus tampa laisvas tik veikdamas politinėje aplinkoje, tai yra tokiose situacijose, kuriose jo elgesys yra motyvuotas ne savo asmeninių interesų, bet laisvės ir žmogiškumo principų. O veiksmai, kurie yra skatinami privačių interesų, yra nelaisvi, mažiau humaniški ir nepageidaujami (Salkever 1977). Tai atitinka eudaimoninę laimės sampratą. Tad nesvarbu, kokie motyvai skatins žmones dalyvauti pilietinėje veikloje – ar tik asmeninių poreikių patenkinimas, ar bendro socialinio gėrio siekis, kaip žmogiškumo išraiška, – galutinis tikslas yra noras jaustis laimingam. Todėl laimė gali būti netiesioginis vidinis postūmis dalyvauti pilietinėje veikloje, tuo pat metu laimė gali būti ir tokios veiklos rezultatas.

Nors laimė yra suvokiama kaip vienas iš galutinių pilietinio dalyvavimo tikslų, matyti, kad vis dėlto socialinius mokslus dažniau domina dalyvavimo motyvai ir priežastys, o ne pasekmės (van Deth 2001). Kita vertus, net ir moksliniuose darbuose, analizuojančiuose laimės ir pilietinio dalyvavimo sąsajas, tai daroma dažniausiai pateikiant apibendrintus tam tikrų šalių duomenis, be detalesnio konteksto, kuris leistų adekvačiai įvertinti skirtumus. Tyrimai, kuriuose tai yra daroma, liudija, kad pilietinio dalyvavimo ir laimės ryšys skirtingose šalyse gali skirtis. Pavyzdžiui, Irane aktyvesnis studentų įsitraukimas į visuomenės gyvenimą kelia laimės lygį (Golabi and Akhshi 2015), o Vokietijoje ir Nyderlanduose dalyvavimas pilietinėje veikloje neturi įtakos individo laimei (Pirralha 2017; 2018). Formalūs socialiniai tinklai (dalyvavimas visuomeninėse organizacijose) didina subjektyvią gerovę Didžiojoje Britanijoje ir Kinijoje, tačiau neturi įtakos Australijoje (Bian et al. 2018). Taip pat įprastai tokios išvados pateikiamos remiantis apibendrintais visų socialinių-demografinių grupių rezultatais, tačiau nuodugnesnė analizė rodo, kad skirtingų socialinių grupių žmonių laimės jausmui dalyvavimas pilietinėje veikloje gali turėti nevienodą poveikį (Kroll 2014). Taip pat svarbu paminėti, kad aptariant pilietinio dalyvavimo ir laimės ryšį „laimės“ sąvoka dažnai vartojama pramaišiu su tokiomis sąvokomis kaip „subjektyvi gerovė“, „gyvenimo kokybė“, „pasitenkinimas gyvenimu“, taip suponuojant, kad visos šios sąvokos yra tapačios. Tačiau vis dėlto toks tapatinimas nėra visiškai tikslus ir gali tapti problemiškas interpretuojant duomenis².

² Šiame straipsnyje sąmoningai terminologiniai „laimės“, „subjektyvios gerovės“, „pasitenkinimo

Palyginus Baltijos šalis su Vakarų ir Pietų Europos šalimis ir atsižvelgiant į tai, kiek daug rizikingų pokyčių šių šalių visuomenės patyrė per pastaruosius trisdešimt metų, Baltijos šalyse, ypač Lietuvoje, pilietinio dalyvavimo šalies gyvenime lygis yra žemas (Vanhuysse 2006). Panašios tendencijos matomos ir vertinant laimės lygį Lietuvoje. Ilgą laiką šis rodiklis buvo vienas mažiausių iš Europos šalių ir, nepaisant ekonominio šalies augimo bei sąlyginio politinio stabilumo, išlieka gana mažas.

Straipsnyje aptarsiu pilietinio dalyvavimo poveikį laimei Lietuvoje. Bus apžvelgtos teorinės prielaidos, leidžiančios teigti, kad pilietiškumas didina laimę. Taip pat bus pateikti kontrargumentai, aiškinantys, kodėl įsitraukimas į pilietinę veiklą nebūtinai turi poveikio laimei. Galiausiai, remiantis 1999 ir 2017 m. Europos vertybių tyrimo (EVT) duomenimis, bus nagrinėjamas pilietinės veiklos ryšys su subjektyviai suvokiamu laimės lygiu Lietuvoje.

Kaip pilietinis dalyvavimas gali didinti laimę?

Šiandien pilietinis dalyvavimas apima daug skirtingų formų, pradedant balsavimu rinkimuose, įsitraukimu į politinių kampanijų veiklą ir baigiant dalyvavimu socialiniuose judėjimuose ar savanoriškose pilietinėse akcijose ir nevyriausybinų organizacijų veikloje. Aktyvus piliečių įsitraukimas į visuomeninį gyvenimą ir dalyvavimas jame – vienas pagrindinių pilietinės visuomenės, taip pat demokratinės valstybės garantų. Socialiniuose moksluose aptariant pilietiškumo svarbą šiuolaikinėje visuomenėje yra akcentuojama, kad pilietinė veikla svarbi ne tik kaip demokratijos garantas, bet dar ir dėl to, kad ji kelia visuomenės narių laimės lygį. Įsitraukimas į socialinių grupių veiklą, dalyvavimas visuomeniniame gyvenime kuria individo socialinį kapitalą (Putnam 2001), kartu suteikia asmenims saugumo jausmą, abipusiškumo, bendrumo ir pasitikėjimo patirtį.

Savideterminacijos teorijos autoriai Richardas Ryanas ir Edwardas Deci išskiria tris pagrindinius psichologinius žmogaus poreikius, kurie lemia žmonių laimės patirtį. Tai – susietumo (angl. *relatedness*), autonomijos ir kompetencijos poreikiai (Ryan et al. 2008). Pilietinė veikla atveria galimybę šiuos poreikius patenkinti. Pilietinis dalyvavimas, priklausymas socialiniams tinklams leidžia žmonėms įgauti naujų žinių ir patirties. Tai suteikia žmonėms instrumentinių išteklių – informaciją, galią, gerovę, statusą ir galimybę daryti įtaką kitiems (Bian et al. 2018; 2490). Įsitraukimas į pilietinę veiklą paremtas asmeniniais interesais ir poreikiais, todėl tai leidžia individui tiek dalytis savo turimomis žiniomis, tiek gauti papildomų žinių iš kitų grupės narių (Ryan et al. 2008). Dalyvavimas socialinių grupių veikloje padeda pasiekti tikslus, kurių būdami vieni negalėtume pasiekti, ir prisideda prie asmeninės saviugdos (Pirralha 2017). Politinis dalyvavimas gali pagausinti piliečių žinias apie politinius procesus ir apie jų, kaip piliečių, teises (Weitz-Shapiro and Winters 2008), suteikia erdvės esamos vyriausybės kritinio diskurso

gyvenimu“ ir panašių sąvokų skirtumai nėra plėtojami, nes tokia mokslinė diskusija reikalautų atskiros ir platesnės konceptualios analizės. Todėl, siekiant susikoncentruoti į pilietinio dalyvavimo ir laimės ryšio analizę, nuspręsta apsiriboti trumpu šios problemos pristatymu, aptariant laimės matavimo kintamuosius.

atsiradimui ir sklaidai (Paxton 2002; 257). Tai didina žmogaus kompetenciją, kuri yra viena iš psichologinės gerovės sąlygų.

Dalyvaudami pilietinėje veikloje, žmonės jungiasi į socialines grupes. Kaip pažymi Alexanderis Haslamas (2009), socialinės grupės – tai ne šiaip išorinis gyvenimo bruožas, kuris nustato žmogaus veiklos rėmus ar taisykles. Grupės formuoja mūsų gebėjimą perimti grupines normas ar vertybes, jas internalizuoti. Kartu jos suteikia mums socialinės tapatybės suvokimą. Įsitraukimas į socialinių grupių veiklą, aktyvus visuomeninis gyvenimas ugdo piliečių bendradarbiavimo įgūdžius, pagarbos ir savitarpio pasitikėjimo jausmą. Sykiu tai suteikia asmenims saugumo jausmą, tarpusavio ryšius, pasitikėjimą ir bendrumo jausmą. Maža to, buvimas grupėje įprasmina gyvenimą, leidžia jaustis išskirtiniam, veiksmingam ir patirti sėkmę (Haslam et al. 2009). Visa tai leidžia lengviau suvokti, kas mes esame, ir tapatintis su kitais grupės nariais. Glaudžiai susiję socialiniais santykiais žmonės gauna daug emocinių patirčių iš kitų socialinių tinklų dalyvių, kurie skiria jiems savo laiką ir dėmesį, dalijasi jausmais, padeda spręsti kylančias problemas ir apskritai suteikia reikiamą socialinę paramą (Bian et al. 2018). Žmogus gali jaustis gerai ne tik gaudamas iš kitų naudos, bet ir dėl altruistinių paskatų. Užsiimdamas savanoriška veikla žmogus gali jaustis laimingas ne tik dėl savo asmeninės patiriamos gerovės, bet ir dėl kitiems suteikiamos pagalbos.

Laimę gali didinti ir bendrumo jausmas, atsirandantis dėl priklausymo platesnio masto, socialiai sukonstruotoms „įsivaizduojamoms bendruomenėms“ (Anderson 2006). Dalyvaudami konkrečioje pilietinėje veikloje, žmonės gali jaustis labiau susiję su aplinkiniais, pasijusti didesnės bendruomenės dalimi. Pavyzdžiui, balsavimas už konkretų kandidatą ar partiją gali liudyti priklausymą bendruomenei, kurios nariai palaiko tą patį kandidatą, ir tuo pat metu skirti nuo kitaip manančių žmonių grupių (Schuessler 2000; Weitz-Shapiro and Winters 2008). Taigi užsiimdami pilietine veikla individai gali patirti tarpusavio priklausomybę, solidarumo su grupe jausmą ir jaustis laimingesni.

Autonomija išreikšti savo poziciją irgi yra svarbus laimės pojūčio veiksnys. Autonominis veiksmas yra toks, kuris paremtas laisve ir savanoriškumu (Ryan et al. 2008). Kai veiksmas pagrįstas vidine žmogaus motyvacija, kuri dažniausiai siejasi su noru patirti malonumą, autonomija lengvai suprantama. Tačiau ne kiekviena veikla gali būti susijusi su vidiniu pasitenkinimu. Pavyzdžiui, balsavimas rinkimuose gali sietis ne tiek su malonumu, kiek su rūpesčiu, laisvo laiko aukojimu, ne visada matoma asmenine nauda. Tokiu atveju individas gali stokoti vidinės motyvacijos, bet svarbus tampa suvokimas, kiek veikla yra esminė, patvirtinanti individo savivertę, o ne tik teikianti asmeninę naudą ar malonumą. Vadinasi, autonomiškas elgesys reikš, kad asmuo savanoriškai priima veiklą kaip savo (Ryan et al. 2008; 157). Jeigu asmuo suvoks, kad pilietiškumas yra svarbus pats savaime ir yra jo, kaip asmens ir kaip piliečio vertė apibrėžianti veikla, jis, dalyvaudamas tokioje veikloje, patenkins savo autonomijos poreikį. Pavyzdžiui, aptikta, kad ne tiek balsavimas, kiek turėjimas galimybės dalyvauti politinėje veikloje yra siejamas su individualios gerovės didėjimu (Weitz-Shapiro and Winters 2008; 12). Pilietinis dalyvavimas – ar tai būtų balsavimas prezidento rinkimuose, dalyvavimas partijos veikloje, ar įsitraukimas į visuomeninių organizacijų veiklą – gali suteikti žmonėms supratimą

apie savo, kaip asmenų, vertę, jausmą, kad jų balsas ar veiksmas yra vertinamas ir reikalingas.

Roberto Putnamo nuomone, socialinis kapitalas yra svarbus laimės lygio rodiklis, o viena iš socialinio kapitalo dedamųjų yra būtent įsitraukimas į savanorišką veiklą (Putnam 2001). Socialinis kapitalas nusako požiūrius, vertybes ir įpročius, kurie reikalingi pilietiniam dalyvavimui. Jie paremti lūkesčiais ir įsipareigojimais, kurie mažina konfliktus ir lengvina socialinius santykius. Bendrų normų ir vertybių turėjimas kuria bendrumo, betarpiškumo ir artumo jausmą. Pastebėta, kad socialiniai tinklai ir su jais susijusios abipusiškumo normos ir pasitikėjimas turi didelį poveikį individo gerovės lygiui (Helliwel and Putnam 2004; 1435). Socialinio tinklo narių savitarpio pasitikėjimas yra svarbus socialinio kapitalo elementas, leidžiantis įgyvendinti veiksmus, kurie kitu atveju nebūtų įmanomi (Coleman 2005; 274). Didesnis pasitikėjimas kitais bendruomenės žmonėmis turi įtakos ir pasitenkinimui gyvenimu (Helliwell et al. 2012; 68–69). Dalyvavimas visuomeninėje veikloje leidžia praplėsti socialinių ryšių tinklą, formuoja artimus, draugiškus santykius tarp narių, skatina solidarumo jausmą, taip pat įgalina savęs aktualizavimą. Galima daryti išvadą, kad įsitraukimas į politinių partijų, nevyriausybinių organizacijų ar savanorišką veiklą žmonėms leidžia įgyti naujų žinių ir patirčių, kelti savo kompetenciją, didina socialinį kapitalą, padeda jausti bendrumą su kitais grupės nariais, įprasminti savo veiklą ir jaustis laimingam.

Kodėl pilietinis dalyvavimas nedidina laimės?

Nepaisant, atrodytų, svarių argumentų, iliustruojančių, kad aktyvi pilietinė veikla turėtų sietis su didesniu patiriamu laimės jausmu, laimės ir pilietiškumo ryšį analizuojantys tyrėjai atranda ir prieštaraujančių rezultatų. Christianas Krollis (2014), išanalizavęs Europos socialinio tyrimo Didžiosios Britanijos duomenis, atkreipė dėmesį į laimės lygio ir įsitraukimo į visuomeninį gyvenimą sąsają paradoksa. Nors tarp subjektyvios gerovės ir socialinių saitų yra bendras teigiamas ryšys, „subjektyvi gerovė yra menkiausia toje amžiaus grupėje, kurioje dalyvavimas visuomeniniame gyvenime yra didžiausias“ (Kroll 2014; 2), tai yra darbingo amžiaus gyventojų grupėje. Krollis daro prielaidą, jog tai susiję su tuo, kad jauni ar vyresni žmonės kur kas rečiau yra įsitraukę į darbo santykius ar vaikų priežiūros veiklą, tai yra į imperatyviai normatyvines veiklas. Be to, aptikta, kad moterys, turinčios vaikų, jaučiasi mažiau laimingos dalyvaudamos savanoriškų organizacijų veikloje, nei moterys, kurios neturi vaikų, ar vyrai. Atsižvelgiant į tai, vidutinio amžiaus žmonių socialinis kapitalas gali būti suvoktas kaip vaidmenų lūkesčių ir socialinių įsipareigojimų rezultatas (Kroll 2014). Galima daryti prielaidą, kad dalyvavimas visuomeninėse organizacijose gali sietis su papildomomis visuomeninėmis pareigomis, asmeninio laisvo laiko aukojimu, tam tikra socialine, išorine „prievarta“ ir turėti neigiamą poveikį laimei.

Ne visada priklausymas tam tikroms grupėms kelia laimės lygį. Kai kada įsitraukimas į pilietinę veiklą gali sietis ir su neigiamomis emocijomis. Tai priklauso nuo to, su kokiais socialiniais tinklais žmogus susijęs. Putnamas (2001) skyrė dviejų tipų socialinius tinklus. Vieni tinklai, paremti giminystės ryšiais ar draugyste, yra stiprūs, koncentruoti ir jungia panašiomis savybėmis pasižyminčius narius. Antro tipo – pilietinio angažuotumo tinklai, kaip kaimynų

bendruomenės, interesais grįstos organizacijos ar politinės partijos, pasižymi heterogeniškumu. Jie jungia skirtingoms socialinėms-demografinėms grupėms priklausančius individus (Putnam 2001; 228–229), skirtingos socialinės ar ekonominės padėties žmonės, kuriuos vienija bendri interesai ar tikslai (Norris 2002). Tokių socialinių tinklų vienas iš pranašumų yra tai, kad jie padeda žmonėms siekti bendrų tikslų ar praplečia galimybes „judėti į priekį“, taip pat sudaro sąlygas suformuoti bendresnę tapatybę (Putnam 2000; 22–24). Tai didina toleranciją ir skirtingų žmonių, vertybių ir tikėjimų priėmimą. Viena vertus, dalyvavimas tokiuose tinkluose piliečiams suteikia savitarpiskumo normas, lengvina komunikaciją ir didina tarpusavio pasitikėjimą (Putnam 2001; 228–229). Tačiau kita vertus, pilietinio angažuotumo tinklai pasižymi silpnesniais socialiniais ryšiais, mažesniu susietumu tarp grupės narių, mažesniu solidarumo, pasitikėjimo, abipusiškumo jausmu. Todėl tikėtina, kad tokie ryšiai gali daryti mažesnę poveikį laimei nei priklausymas stipriais tarpusavio ryšiais paremtose grupėse.

Ryšį tarp laimės ir pilietinio dalyvavimo gali lemti ir šalies rinkimų sistema, apskritai šalies socialinis ir kultūrinis ar istorinis kontekstas. Pavyzdžiui, Lotynų Amerikos šalyse, kur yra privalomas balsavimas, žmonės jaučiasi mažiau laimingi nei šalyse, kur balsavimas paremtas savanoriškumo principu (Weitz-Shapiro and Winters 2008). Žmogus negali būti laimingas, jeigu jis nejaučia, kad gali rinktis gyvenime tai, ko pats asmeniškai nori. Tai, kad žmogus turi pasirinkimo ir apsisprendimo galimybę, tenkina jo autonomijos poreikį ir kelia laimės lygį (Ryan et al. 2008). Antai, visiškai savanoriškumas sietinas su dideliu instituciniu pasitikėjimu ir / ar asmeniniu pasitikėjimu, kaip tai galima matyti Skandinavijos šalyse, kuriose tarpasmeninio ir institucinio pasitikėjimo rodikliai, tikėtina dėl kultūrinių priežasčių, koreliuoja su laimės lygiu (Andreasson 2017). Didelis pasitikėjimas visuomenėje yra prielaida ištraukti į bendruomenines veiklas. Tačiau esant nepasitikėjimo kultūrai, kaip, pavyzdžiui, Lietuvoje, dažniausiai piliečių aktyvumas yra menkas, o dalyvavimas pilietinėje ar politinėje veikloje yra suprantamas kaip nebūtini „išgyvenimai“ (Žiliukaitė 2016; 197). Tai reiškia, kad dalyvavimas nesisies su laime, nes atitiks aukštesnį tarpasmeninį ar institucinį nepasitikėjimo lygį. Didesnis socialinis nepasitikėjimas lemia, kad pilietinė veikla gali sietis su numanomomis rizikomis dalyviams – kaltinimais siekiant savanaudiškų tikslų, viešu užsipuolimu, baime susilaukti grasinimų ar prarasti darbą (Pilietinės visuomenės institutas 2019). Dalyvaudamas bendruomeninėje veikloje ir palaikydamas socialinius ryšius žmogus gali sulaukti arba nesulaukti pripažinimo, taip įtvirtinti ir formuoti savo asmenybę (Holmes and McKenzie 2019). Todėl tai, koks emocinis atsakas gaunamas iš kitų žmonių, dalyvaujant pilietinių organizacijų veikloje, gali lemti tiek emocinį pasitenkinimą, tiek tolesnį įsitraukimą ir dalyvavimą jų veikloje. Visuomenėse, kurių nariai jaučiasi tiek ekonomiškai, tiek socialiai saugūs, o vyraujančios vertybės siejamos su individualia saviraiška, laimės lygis paprastai yra aukštesnis nei valstybėse, kur vyrauja materialinis nesaugumas ir labiau išreikštos išlikiminės vertybės (Inglehart 2018). Visuomenėse, kuriose dominuoja saviraiškos vertybės, pasireiškia ir didesnis piliečių dalyvavimas visuomeniniame gyvenime, įsitraukimas į pilietinės visuomenės veiklas. Tačiau keičiantis gyventojų nuostatoms, vertybėms ir politinei kultūrai gali keistis ir nuostatos, susijusios su pilietiniu dalyvavimu, bei įsitraukimo į pilietinę veiklą lygis, o kartu ir pilietinio dalyvavimo poveikis laimės lygiui.

Laimė ir dalyvavimas pilietinėje veikloje Lietuvoje: duomenų analizė ir rezultatai

Lietuvoje tiek pilietinis dalyvavimas, tiek laimės lygis, palyginti su kitomis Europos šalimis, nėra aukšti. Remiantis EVS tyrimo duomenimis, nepaisant tikėtinos euforijos ir emocinio pakilimo po Nepriklausomybės atkūrimo, 1990 m. Lietuvoje fiksuotas žemiausias laimės lygis. Tik kiek daugiau nei pusė (53 proc.) Lietuvos gyventojų laikė save laimingais (Plepytė-Davidavičienė 2020). Panaši situacija buvo ir kitose pokomunistinėse šalyse. Ronaldas Inglehartas tokią tendenciją aiškina dvasiniu vakuumu, atsiradusiu žlugus komunizmui. Jo teigimu, subjektyvi gerovė glaudžiai siejasi su įsitikinimų sistema, vyraujančia visuomenėse. Komunizmo žlugimas sąlygojo politinių, ekonominių ir įsitikinimų sistemų žlugimą, o tai savo ruožtu lėmė subjektyvios gerovės lygio kritimą pokomunistinėse valstybėse (Inglehart 2018; 140–172). 1999 m. laimingais save laikančių žmonių skaičius Lietuvoje padidėjo iki 77 proc., o 2017 m. šis rodiklis jau buvo 83 proc. Nors ir kyla, laimės lygis Lietuvoje išlieka vienas žemesnių Europos Sąjungoje.

1990–1997 m. Lietuvoje buvo ir menkiausia narystė nevyriausybiniuose organizacijose (Matonytė 2004; Žiliukaitė et al. 2006). 2007 m. pradėtas matuoti pilietinės galios indeksas (PGI) Lietuvoje buvo 33,9 iš 100 balų. 2019 m. PGI pakilo iki 39,7 balo ir yra aukščiausias nuo jo matavimo pradžios. Tačiau, kaip matyti, bendras pilietinis aktyvumas nuo 2016 m. išlieka nekintantis, o dalyvavimas kai kuriose veiklose (pavyzdžiui, aukojimas labdarai, dalyvavimas aplinkos tvarkymo talkose ir vietos bendruomenių veikloje) sumažėjo (Pilietinės visuomenės institutas 2019). Politologai, sociologai Lietuvoje gana išsamiai yra analizavę pilietinį aktyvumą ir jo raidą Lietuvoje (Žiliukaitė et al. 2006; Ramonaitė 2007), politinio dalyvavimo socialinius ypatumus (Imbrasaitė 2002; 2004) ar motyvus (Bersėnaitė ir Tijūnaitė 2013), apskritai politines nuostatas (Žiliukaitė et al. 2006), tačiau išsamesnės pilietinio dalyvavimo ir laimės sąsajų Lietuvoje analizės pasigendama.

Metodologija

Pilietinio dalyvavimo ir laimės sąsajų Lietuvoje įvertinimui pasitelkta sugretinti 1999 m. ir 2017 m. Europos vertybių tyrimo duomenis. Tokį pasirinkimą lėmė keletas priežasčių. Nors Lietuvoje pirmieji EVT tyrimai buvo atlikti 1990 m., šios bangos duomenų nuspręsta nenaudoti³. Kaip pažymi R. Žiliukaitė, to meto duomenys „iš esmės rodo, kokią narystės visuomeninėse organizacijose struktūrą mes paveldėjome iš sovietmečio“ (Žiliukaitė et al. 2006; 26). Tuo metu priklausymas visuomeninėms organizacijoms buvo didelis – 60 proc. visų gyventojų priklausė įvairioms visuomeninėms organizacijoms (ten pat). Tuo pat metu dalyvavimas organizacijose, kurios buvo daugiausia valstybės kontroliuojamos, ne visada buvo paremtas savanoriškumo principu. Todėl tokios narystės negalima apibrėžti kaip visiškai pilietiškos. Tad dinamikos įvertinimui atskaitos tašku imami 1999 m. duomenys, remiantis

³ 1990 m., kai buvo vykdoma gyventojų apklausa, Lietuva *de facto* dar buvo Sovietų Sąjungos sudėtyje.

prielaida, kad tuo metu dalyvavimas jau buvo grindžiamas savanoriškumo principu. 2017 m. pasirinkti kaip paskutiniai prieinami EVT duomenys⁴. Tiesa, reikėtų atkreipti dėmesį, kad šie metai politinio ir pilietinio dalyvavimo prasme Lietuvoje buvo gana ramūs ir stabilūs. Per juos nevyko jokių esminių politinių įvykių, kurie galėtų labiau mobilizuoti ir įtraukti žmones į pilietinę veiklą – tokių kaip rinkimai ar protesto veiksmai. Dviejų laiko intervalų pasirinkimą paskatino noras palyginti, ar ir kaip pasikeitė pilietinio dalyvavimo ir laimės ryšys per dvidešimt Nepriklausomybės metų Lietuvoje, atsižvelgiant į tai, kad per šį laikotarpį Lietuva tapo Europos Sąjungos ir NATO nare, o sykiu ir didesnės demokratinės politinės erdvės dalimi.

Laimės matavimo kintamieji

Analizuojant skirtingų sričių (psichologijos, ekonomikos, sociologijos ir kitų) mokslininkų darbus, tenka pripažinti, kad laimės sampratos apibrėžimas yra gana problemiškas. Pirmiausia dėl to, jog dažnai *laimės* sąvoka vartojama sinonimiškai tokioms sąvokoms kaip *pasitenkinimas gyvenimu*, *geras gyvenimas*, *gyvenimo kokybė*, *subjektyvi gerovė* ir pan. Vienas iš laimės sociologijos plėtotojų olandas Ruutas Veenhovenas laimę prilygina gyvenimo kokybei ir šias sąvokas vartoja sinonimiškai (Veenhoven 2013). Kita vertus, Jungtinių Amerikos Valstijų psichologas Edas Dieneris, subjektyvios gerovės tyrimų pradininkas, kartu su kolegomis laikosi nuomonės, kad „laimės“ rodikliai yra gaunami tik iš klausimų, kuriuose aiškiai teiraujamasi apie laimę (Diener et al. 2010; xi). Panaši ir britų ekonomisto Richardo Layardo pozicija. Jam laimė tėra vienas iš daugelio kintamųjų, sudarančių kompleksinį gero gyvenimo matavimo įrankį, arba vienas iš rodiklių, kuris gali nurodyti, kas lemia geresnį gyvenimą (Layard 2005; Helliwell et al. 2012). Pavyzdžiui, nustatant pasaulinį laimės indeksą, bendram gyvenimo įvertinimui naudojamas pasitenkinimo gyvenimu klausimas, o laimės kintamasis matuoja vakar dienos emociją, kurią leidžia perteikti atsakymas į klausimą „Ar tu vakar jauteisi laimingas?“ (Helliwell et al. 2012; 11–15). Nepaisant to, interpretuojant duomenis nevengiama vartoti laimės termino, ekstrapolijuojant duomenis iš atsakymų į klausimą apie pasitenkinimą gyvenimu. Anot Dienerio, gerovės mokslas tapo mokslu apie laimę, o laimės sąvoka – rinkodaros priemone (Diener et al. 2010; xi).

Įvairiuose tarptautiniuose tyrimuose yra naudojami du subjektyvią žmonių gerovę leidžiantys matuoti klausimai – klausimas apie pasitenkinimą gyvenimu ir laimės klausimas. Kad šie du kintamieji turi tvirtą tarpusavio ryšį, įrodė nemažai tyrimų (Gataūlinas 2012; Helliwell et al. 2012), tačiau dėl laimės ir pasitenkinimo sąvokų panašumų ir skirtumų vyksta aktyvios mokslinės diskusijos (Carlquist et al. 2017; McKenzie 2015), kuriose svarstoma, ar šios dvi sąvokos turi skirtingus turinius ir ar korektiška jas vartoti sinonimiškai.

EVT žmonių gerovė matuojama pasitelkiant du kintamuosius – individualų laimės lygį ir pasitenkinimą gyvenimu. *Individualaus laimės lygio kintamasis* matuojamas klausimu „Ar Jūs galėtumėte apie save pasakyti, kad Jūs: 1 – labai laimingas, 2 – laimingas, 3 – nelaimingas, 4 – labai nelaimingas“. *Pasitenkinimas gyvenimu* įvertinamas klausimu „Ar Jūs dabartiniu metu

⁴ Tai yra 5 EVT bangos duomenys: <https://europeanvaluesstudy.eu/>

patenkintas savo gyvenimu apskritai?“ Respondentas savo atsakymą turi pateikti pagal 10 balų skalę, kur 1 reiškia „nepatenkintas (-a)“, o 10 – „patenkintas (-a)“.

Norint geriau perprasti laimės ir pilietinio dalyvavimo ryšį, nuspręsta analizę atlikti ėmus kiekvieną iš šių kintamųjų atskirai. Tai daroma dėl keleto priežasčių. Pirmiausia, norima nustatyti būtent *laimės* kaip kintamojo ryšį su pilietiniu dalyvavimu, darant prielaidą, kad laimės klausimas labiau išreiškia žmogaus emocinę būseną, taip pat siejasi su vidinių poreikių patenkinimu, savo gyvenimo įprasminimu, tapatybės formavimu, o pasitenkinimas gyvenimu, tikėtina, labiau siejasi su išorinėmis, objektyviomis žmogaus gyvenimo sąlygomis ir jų patenkinimu. Antra, daroma prielaida, kad laimė ir pasitenkinimas gyvenimu gali turėti nevienodą ryšį su dalyvavimu pilietinėje veikloje, nes skirtinga dalyvavimo forma gali tenkinti skirtingus žmogaus poreikius, o kartu turėti skirtingą poveikį laimei ir pasitenkinimui gyvenimu.

Pilietinio dalyvavimo matavimo kintamieji

Pilietinis dalyvavimas apima įvairias veiklos formas (tiek konvencines, tiek nekonvencines) ir įsitraukimą į visuomeninių organizacijų veiklą ar dalyvavimą savanoriškoje veikloje. Empirinei analizei yra parankus Jano van Detho pasiūlytas pilietinio dalyvavimo apibrėžimas. Anot jo, politinis dalyvavimas nurodo žmonių, kaip valstybės piliečių, vaidmenį politinėje veikloje. Politinis dalyvavimas yra piliečių veiksmai, kurių tikslas yra paveikti politinius sprendimus (van Deth 2001; 4). Tai yra konkreti veikla, o ne dalyvavimo intencijos.

Pipa Norris teigia, kad šiandienos visuomenėse piliečiai rečiau linkę jungtis į tradicinių institucijų veiklą, bet kur kas labiau savo pilietiškumą išreiškia pasirinkdami įvairią, jų poreikį, kontekstą ar specifiką atitinkančią veiklą, įsitraukdami į naujus socialinius judėjimus, savo aktyvumą reikšdami internete ar tarptautiniuose politiniuose tinkluose (Norris 2002; 2–3). Todėl šalia konvencinio politinio dalyvavimo – tokio kaip balsavimas rinkimuose, dalyvavimas politinių partijų veiklose – svarbus tampa piliečių jungimasis į įvairius socialinius judėjimus ar veikla, susijusi su protesto politika (ten pat; 5).

Iki 1990 m. savanoriška veikla nebuvo siejama su politiniu dalyvavimu. Tačiau, kaip pažymi Norris (2002), tiesioginės veiksmų strategijos išsiplėtė tiek, kad aiškios skirties tarp „socialinio“ ir „politinio“ nebeliko. Daugelyje besivystančių šalių laisvi ir amorfiniai bendruomenių grupių tinklai ir savanoriškos asociacijos siekia tiesiogiai veikti vietas bendruomenėse, sprenddami pagrindinius pragyvenimo klausimus. Todėl senesnis politinio dalyvavimo apibrėžimas, pagrįstas tik tiesiogine politine veikla siekiant paveikti vyriausybę ar nacionalines valstybes, atrodo nepagrįstas ir ribotas (ten pat; 4–5). Putnamas taip pat neapsiriboja tik politiniu dalyvavimu kalbėdamas apie pilietinę visuomenę. Jis pilietinį įsitraukimą sieja ne tik su tradiciniu politiniu dalyvavimu ar naryste visuomeninėse organizacijose, bet ir su įsitraukimu į įvairių asociacijų, tokių kaip sporto klubai, laisvalaikio, kultūrinės, sveikatos apsaugos ir kt., veiklą (Putnam 2001; 125–126). Kaip rašo van Dethas (2001), politinio dalyvavimo formų išsiplėtimas reiškia, kad šios veiklos, bent jau netiesiogiai, daro poveikį visoms socialinio gyvenimo sritims. Šitaip įsitraukimas į politiką tampa integralia socialinio gyvenimo dalimi ir esmine kiekvienam individui (van Deth 2001; 2–3).

EVT yra naudojami tokie pilietinio dalyvavimo kintamieji: 1) dalyvavimas rinkimuose, tradicinėje politinėje veikloje; 2) įsitraukimas į protesto veiklą; 3) priklausymas organizacijoms ar asociacijoms; 4) dalyvavimas savanoriškoje veikloje.

Balsavimas. 2017 m. buvo klausiama apie balsavimą trijų lygių rinkimuose: savivaldybių tarybų rinkimuose; rinkimuose renkant valdžią Lietuvos mastu; rinkimuose į Europos Parlamentą. Respondentams užduotas klausimas „Kai vyksta rinkimai, ar Jūs balsuojate?“ Atsakymai fiksavo dalyvavimo dažnį: „visada“ – 3, „dažniausiai“ – 2 ir „niekada“ – 1. 1999 m. EVT nebuvo klausiama apie dalyvavimą rinkimuose. Klausimas buvo formuluojamas kiek kitaip: „Už kokią politinę partiją balsuotumėte?“ Mūsų analizėje daroma prielaida, kad tie, kurie nurodė konkrečią politinę partiją, ir balsuoja rinkimuose. Dėl kitų, kurie nenurodė partijos ar nežinojo, daroma prielaida, kad jie nebalsuoja rinkimuose. Iš šio kintamojo sukurtas naujas kintamasis, kur 0 užkoduoja atsakymus visų, kurie nurodė nebalsuosiantys arba nežinantys, ar balsuos, o 1 – visi, nurodę konkrečią politinę partiją. Palyginus dviejų EVT bangų rezultatus (1999 m. ir 2017 m.), matyti tendencija, jog 1999 m. išvestinis balsavusiųjų procentas daugmaž atitinka 2017 m. respondentų, nurodžiusių, kad visada dalyvauja rinkimuose, dalį.

Pilietinis protestas. Į tyrimą buvo įtraukti klausimai apie dalyvavimą teisėtose demonstracijose, prisijungimą prie piketų / boikotų, prisijungimą prie neoficialių streikų ir peticijų pasirašymą. Respondentų buvo prašoma pasakyti, kurias iš minėtų veiklų jie: *darė, galėtų padaryti* ir *niekada, jokiais aplinkybėmis to nedarytų*. Remiantis van Detho (2001) išskirtais politinio dalyvavimo kriterijais, protesto veiklai buvo priskiriamas konkretus veiksmas, o ne ketinimai. Todėl pradiniam duomenų analizės etape šie protesto politikos kintamieji buvo perkoduoti į naujus dvireikšmius kintamuosius: dalyvavusiesiems protesto politikoje priskirtas kodas 1, o ketinimui dalyvauti ar nedalyvavimui – kodas 0.

Priklausymas visuomeninėms organizacijoms. Pilietinis dalyvavimas matuojamas klausimais apie respondentų priklausymą visuomeninėms organizacijoms. 2017 m. fiksuotas priklausymas 15-ai, 1999 m. 10-iai skirtingų organizacijų⁵.

Savanoriška veikla. Į analizę buvo įtrauktas ir klausimas apie dalyvavimą savanoriškoje veikloje. 2017 m. tai buvo įvertinta vienu dichotominiu klausimu „Ar per paskutinius 6 mėnesius užsiėmėte nemokamu savanorišku darbu?“ 1999 m. respondentams buvo pateiktas 15 skirtingų organizacijų sąrašas ir prašoma nurodyti, ar jie dirba nemokamą savanorišką darbą kurioje nors iš tų organizacijų. Kadangi 2017 m. šis kintamasis išreiškiamas tik vienu klausimu, palyginimui 1999 m. duomenyse buvo sukurtas naujas dvireikšmis kintamasis, kuriame 1 reiškia, kad respondentas savanoriškai dirbo bent vienoje iš 15 organizacijų, o 0 – nedirbo nė vienoje.

⁵ Klausimynuose išvardytų visuomeninių organizacijų sąrašas yra pateiktas 1 lentelėje.

Įsitraukimo į skirtingas pilietines veiklas lygis

1999 m. ir 2017 m. apklausų rezultatai rodo, kad įsitraukimas į pilietinę veiklą Lietuvoje didėjo, tačiau balsavimo lygis išliko panašus, o dalyvavimas protesto veikloje sumažėjo. Per minėtą laikotarpį žmonių, dalyvaujančių bent vienoje pilietinėje organizacijoje, skaičius padidėjo nuo 17 proc. (1999 m.) iki 24 proc. (2017 m.), o įsitraukusių į savanorišką veiklą atitinkamai nuo 14 proc. iki 17 proc. Labiausiai padaugėjo dalyvaujančiųjų su bendrais interesais susijusiose organizacijose – religinėse ar bažnytinėse (nuo 5 proc. iki 10 proc.), švietimo, dailės, muzikos ar kultūrinės veiklos (nuo 2 proc. iki 7 proc.) ir sporto, aktyvaus poilsio (nuo 3 proc. iki 8 proc.) organizacijose (žr. 1 lentelę). 2017 m. dalyvaujančiųjų protesto akcijose (pasirašančių peticijas, dalyvaujančių legaliose demonstracijose ar boikote) skaičius sumažėjo nuo 28 proc. (1999 m.) iki 20 proc. Balsuojančių rinkimuose žmonių skaičius liko panašus (apie 32 proc.).

1 lentelė. **Pilietinis dalyvavimas Lietuvoje 1999 m. ir 2017 m. pagal Europos vertybių tyrimo duomenis**

	1999	2017
Laimės lygis	77 %	83 %
Pasitenkinimas gyvenimu (vidurkis pagal 10 balų skalę)	5,09	6,75
Balsavimas	32 %	32 % (87 %)
savivaldos rinkimuose	Nd	26 % (85 %)
rinkimuose renkant valdžią Lietuvos mastu	Nd	31 % (87 %)
rinkimuose į Europos Parlamentą	Nd	24 % (80 %)
Dalyvavimas protesto veikloje (dalyvavo bent vienoje veikloje)	28 %	20 %
peticijos pasirašymas	22 %	16 %
dalyvavimas boikote	4 %	6 %
dalyvavimas legalioje demonstracijoje	10 %	8 %
dalyvavimas nesankcionuotame streike	2 %	1 %
dalyvavimas užimant pastatus	1 %	Nd
Priklausymas visuomeninėms organizacijoms (priklausė bent vienai organizacijai)	17 %	24 %
profesinės sąjungos	2 %	5 %
politinės partijos ir grupės	1 %	3 %
vietinė politinė veikla	1 %	Nd
religinės ar bažnytinės organizacijos	5 %	10 %
švietimo, dailės, muzikos ar kultūrinės veiklos	2 %	7 %
aplinkos išsaugojimo, ekologijos, gyvūnų teisių apsaugos	1 %	2 %
profesinės asociacijos	1 %	4 %
sporto ir aktyvaus poilsio	3 %	8 %
humanitarinės, labdaros ar karitatyvinės organizacijos	Nd	3 %
vartotojų organizacijos	Nd	0,1 %

	1999	2017
savigalbos, tarpusavio pagalbos ir palaikymo grupės	Nd	2 %
jaunimo darbe	2 %	Nd
moterų grupės	0,3 %	Nd
judėjimuose už taiką	0,2 %	Nd
organizacijos, susijusios su sveikata	2 %	Nd
socialinės gerovės	0,7 %	Nd
už žmogaus teises	0,2 %	Nd
kitos organizacijos	2 %	4 %
Savanoriška veikla	14 %	17 %

Šaltinis: EVT1999, EVT2017.

* Procentas žmonių, pasirinkusių atsakymus „labai laimingas“ arba „laimingas“.

Atlikus faktoriinę analizę, buvo išgryninti stambesni pilietinio dalyvavimo kintamieji. 2017 m. iš 19 kintamųjų, matuojančių pilietinės veiklos formas, išsiskyrė 5 faktoriai (žr. 2 lentelę):

- *dalyvavimas protesto veikloje* (boikote, legaliose demonstracijose, nesankcionuotame streike ir peticijų pasirašymas);
- *dalyvavimas rinkimuose* (balsavimas savivaldos rinkimuose, rinkimuose į Europos Parlamentą ir renkant valdžią Lietuvoje);
- *narystė interesų organizacijose* (priklausymas profesinėms sąjungoms, politinėms partijoms, kultūrinė, meninė veikla ir sporto, laisvalaikio veikla užsiimančioms organizacijoms);
- *humanitarinė veikla* (priklausymas labdaros, religinėms organizacijoms ir įsitraukimas į savanorišką veiklą);
- *socialiai atsakinga veikla* (priklausymas aplinkosaugos ir profesinėms organizacijoms).

2 lentelė. Pilietinio dalyvavimo formos 2017 m. (faktoriinės analizės rezultatai)

	Protesto veikla	Balsavimas	Narystė interesų organizacijose	Humanitarinė veikla	Socialiai atsakinga veikla
Dalyvavimas boikote	0,881				
Dalyvavimas legalioje demonstracijoje	0,850				
Dalyvavimas nesankcionuotame streike	0,801				
Peticijos pasirašymas	0,792				
balsavimas savivaldos rinkimuose		0,955			
balsavimas rinkimuose į Europos Parlamentą		0,942			
balsavimas rinkimuose renkant valdžią Lietuvos mastu		0,927			

	Protesto veikla	Balsavimas	Narystė interesų organizacijose	Humanitarinė veikla	Socialiai atsakinga veikla
priklausymas kultūrinėms, meninėms organizacijoms			0,643		
priklausymas politinėms partijoms			0,620		
priklausymas profesinėms sąjungoms			0,617		
priklausymas sporto organizacijoms			0,530		
priklausymas labdaros, humanitarinėms organizacijoms				0,726	
Įsitraukimas į savanorišką darbą				0,662	
priklausymas religinėms organizacijoms				0,624	
priklausymas profesinėms organizacijoms					0,811
priklausymas aplinkosaugos organizacijoms					0,648
Bendro pasiskirstymo proc.	21,5	17,3	11,3	7,2	6,9

Pastaba. Pagrindinių faktorių analizės metodas, *varimax* faktorių pasukimo metodas su Kaizerio normalizacija.

Analizuojant 1999 m. ir 2017 m. duomenis, siekta išlaikyti vienodą jų struktūrą. Tačiau 1999 m. atlikus faktoringę pilietinio dalyvavimo formų analizę, aiškiai išsiskyrė tik viena grupė, į kurią pateko protesto politiką apibrėžianti veikla. Tokius rezultatus galėjo lemti keletas veiksnių. Pirmiausia, galima paminėti, kad bendras pilietinio dalyvavimo procentas buvo nedidelis. Tik mažiau nei penktadalis Lietuvos gyventojų (17 proc.) buvo įsitraukę į kokią nors pilietinę veiklą. Antra, didžioji dalis jų priklausė tik kokiai nors vienai organizacijai (Žiliukaitė et al. 2006; 28). Trečia, tai gali reikšti, kad 1999 m. dalyvavimas tiek tradicinėje politinėje, tiek pilietinėje veikloje buvo gana fragmentuotas ir chaotiškas. Atsižvelgiant į tai, buvo sudaryti trys nauji kintamieji, nurodantys skirtingas pilietinio dalyvavimo formas:

- *dalyvavimas tradicinėje politinėje veikloje* (priklausymas profesinėms sąjungoms, politinėms partijoms, vietinėms partinėms veikloms, profesinėms asociacijoms);
- *priklausymas pilietinės veiklos organizacijoms* (religinėms, kultūros, sporto, su socialine gerove, jaunimu, žmogaus teisėmis, aplinkosauga, sveikatos klausimais siejamoms organizacijoms, moterų grupėms, judėjimams už taiką);
- *dalyvavimas savanoriškoje veikloje.*

Laimė, pasitenkinimas gyvenimu ir pilietinis dalyvavimas Lietuvoje

Pirmiausia buvo patikrintas ryšys tarp laimės bei pasitenkinimo gyvenimu ir pilietinio dalyvavimo. 3 lentelėje pateikti koreliacijos koeficientai tarp laimės ir pasitenkinimo gyvenimu klausimų ir naujai sukonstruotų ir faktorinės analizės pagrindu sudarytų dalyvavimo pilietinėje veikloje kintamųjų 1999 m. ir 2017 m. 1999 m. statistiškai reikšmingi ryšiai egzistavo tarp laimės ir balsavimo, priklausymo pilietinėms organizacijoms ir dalyvavimo savanoriškoje veikloje. 2017 m. statistiškai reikšmingi ryšiai aptikti tarp laimės ir narystės interesų organizacijose, taip pat atsirado teigiamas ryšys su dalyvavimu protesto veikloje, o to nebuvo fiksuota 1999 m.

3 lentelė. Koreliacijos koeficientai tarp laimės ir dalyvavimo pilietinėje veikloje formų 1999 m. ir 2017 m.

	Laimė		Pasitenkinimas gyvenimu	
	1999	2017	1999	2017
Balsavimas	0,107*	0,021	0,117**	0,030
Dalyvavimas protesto veikloje	-0,055	0,111**	-0,054	0,058*
Dalyvavimas tradicinėje politinėje veikloje (tik 1999 m.)	0,041		0,054*	
Priklausymas pilietinėms organizacijoms (tik 1999 m.)	0,130**		0,079**	
Dalyvavimas savanoriškoje veikloje (tik 1999 m.)	0,121**		0,074**	
Dalyvavimas humanitarinėje veikloje (tik 2017 m.)		0,025		0,062**
Narystė interesų organizacijose (tik 2017 m.)		0,087**		0,109**
Socialiai atsakinga veikla (tik 2017 m.)		0,029		0,059*

Pastaba. Kendallio τ reikšmės: * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$. Analizėje naudotas perkoduotas laimės kintamasis (1 – labai nelaimingas, 2 – nelaimingas, 3 – laimingas, 4 – labai laimingas).

Pirmiausia daugiamatės regresijos modelis buvo pritaikytas įvertinti laimės ir pasitenkinimo gyvenimu sąsajoms su pilietinės veiklos formomis. Tiek 1999 m., tiek 2017 m. pradiniai hipotetiniai modeliai nepasiteisino⁶. Atsižvelgiant į tai, būtų galima teigti, kad vien tik pilietinis dalyvavimas nepaaiškina nei laimės, nei pasitenkinimo gyvenimu kintamųjų reikšmių.

Pradiniam modeliui nepasiteisinus, nuspręsta perkurti regresijos modelį – papildyti jį kontroliniais kintamaisiais. Kaip buvo minėta anksčiau, išitraukimas į pilietinę veiklą gali turėti nevienodą poveikį laimei skirtingų socialinių-demografinių grupių nariams (Kroll 2014). Dėl to į regresijos modelį buvo įtraukti šie socialiniai-demografiniai kintamieji: respondentų lytis, amžius, šeiminių padėtis, išsilavinimas, darbinis statusas (dirba / nedirba), šeimos ūkio pajamos, gyvenamoji vieta (sostinė / nesostinė). Taip pat į modelį buvo įtrauktas pasitikėjimo klausimas, kuris, kaip buvo aptarta, svarbus tiek laimės lygiui, tiek pilietiškumui.

⁶ Modelių ANOVA kriterijaus $p > 0,05$.

4 lentelėje pateikti daugiamačės regresijos modeliai, kurie leidžia prognozuoti skirtingų veiksmų poveikį laimei ir pasitenkinimui gyvenimu. 1999 m. modeliai paaiškino tik 9 proc. laimės variacijos ($R^2 = 0,09$) ir 8 proc. pasitenkinimo gyvenimu ($R^2 = 0,08$). 2017 m. modelių aiškinamoji galia padidėjo iki 15 proc. laimės kintamojo ir 20 proc. – pasitenkinimo gyvenimu atvejais.

4 lentelė. **Daugiamačės regresijos modelis laimės ir pasitenkinimo gyvenimu vertinimui**

	Laimė		Pasitenkinimas gyvenimu	
	1999	2017	1999	2017
Balsavimas	–	0,08**	0,09*	0,07*
Dalyvavimas protesto veikloje	–	0,07*	–	–
Dalyvavimas interesais grįstose organizacijose				0,08**
Amžius	–17**	–0,29**	–10*	–0,32**
Gyvena santuokoje / su partneriu (-e)	0,11**	0,09**	–	0,11**
Didesnės pajamos	0,12**	–	0,12*	0,09*
Gyvena Vilniuje	–	–0,11**	–	0,08**
Aukštasis išsilavinimas	–	–	0,11*	
Turi darbą				0,07*
Pasitikėjimas savo šeima		0,17**		0,14**
Pasitikėjimas kito tikėjimo žmonėmis				0,09**
Bendras pasitikėjimas	0,11**		0,07	
Konstanta	2,72	2,47	4,24	4,85
R ²	0,09	0,15	0,08	0,20

Pastaba. Taikytas eliminuojančios (angl. *backward*) regresijos metodas; standartizuotas beta, kai **p < 0,01; *p < 0,05.

Ar pilietiškumas didina laimę Lietuvoje? Diskusija ir aptarimas

Panašu, kad balsavimo reikšmė subjektyviam Lietuvos gyventojų laimės vertinimui per paskutinius 20 metų padidėjo. 1999 m. balsavimas neturėjo poveikio nei laimei, nei pasitenkinimui gyvenimu, bet 2017 m. jis tapo reikšmingas ir laimės jausmui, ir pasitenkinimui gyvenimu. Tai reiškia, kad žmonės, kurie jaučiasi labiau laimingi ar labiau patenkinti savo gyvenimu, dažniau balsuoja; kartu mažiau laimingi žmonės rečiau linkę balsuoti. Galima daryti išvadą, kad neigiama emocinė būseną ir nepasitenkinimas esamomis sąlygomis gali būti sprendimo nebalsuoti ar balsuoti tik retkarčiais priežastis. Yra pastebėta, kad mažiausiai laimingi žmonės yra labiau linkę pasirinkti protesto balsavimą (Ouweneel and Veenhoven 2016). Nebalsavimą ar balsavimą vis už kitą partiją lemia nepasitikėjimas institucijomis, nelojalumas anksčiau rinktomis politinėms partijoms arba judėjimams, politinis neišprusimas (Jastramskis 2018; 68–69). Remiantis tuo, kad nebalsuojantieji yra mažiau laimingi, galima daryti prielaidą, kad atsisakymą balsuoti lemia ir neigiamas emocinis fonas. Žmonės, nesijausdami laimingi ar nepatenkinti savo esamu gyvenimu, iš viso nebalsuoja arba, nusprendę balsuoti, išreiškia savo nepasitenkinimą buvusią valdžią ir tikisi pasikeitimų ateityje iš naujai išrinktos valdžios.

Įdomu, kad 2017 m. aptiktas teigiamas dalyvavimo protestuose poveikis Lietuvos gyventojų subjektyviam laimės vertinimui, nors tokio ryšio su pasitenkinimu gyvenimu nefiksuota. Palyginimui – 1999 m. dalyvavimas protesto veikloje neturėjo poveikio nei laimei, nei pasitenkinimui gyvenimu. Galima daryti prielaidą, kad dalyvavimas protesto veikloje dažniau siejamas su asmeninėmis rizikomis, kurios gali menkinti norą įsitraukti į tokią veiklą. Remiantis Pilietinės visuomenės instituto pateikta analize, Lietuvoje nuo 2007 m. suvokiamos rizikos, siejamos su pilietiniu dalyvavimu, lygis nukrito ir bendras klimatas visuomenėje tapo geresnis (Pilietinės visuomenės institutas 2019). Tokios rizikos siejasi išskirtinai su neigiamomis emocijomis – baime prarasti darbą ar būti viešai užsipultam, nerimu būti įtarinėjamam aplinkinių, kad veikia dėl savanaudiškų paskatų, gėda būti laikomam keistuoliu. Didesnis suvokiamas saugumas reiškia neigiamų emocijų nebuvimą ir tai sudaro bendrą emocinio saugumo foną. Kadangi laimė siejama su emocijomis, vidinėmis ilgalaikėmis būsenomis, galima daryti prielaidą, kad dalyvaujantieji protesto veikloje jaučiasi emociškai saugesni ir todėl laimingesni. Kadangi dalyvavimas protesto veikloje turi sąsają su laime, bet ne su pasitenkinimu gyvenimu, tikėtina, jog protesto veikla siejasi ne tiek su tuo, kiek žmogus yra patenkintas savo objektyviomis gyvenimo sąlygomis, kiek su tuo, kiek jis emociškai jaučiasi saugus viešai išreikšdamas savo poziciją ar nepasitenkinimą.

Lietuvos gyventojų įsitraukimas į pilietines organizacijas neturėjo poveikio jų laimei 2017 m., tačiau pasitenkinimą gyvenimu didino priklausymas interesais grįstose organizacijose. Atsižvelgiant į tai, galima daryti prielaidą, kad dalyvavimas tokiose organizacijose Lietuvoje leidžia patenkinti asmeninius instrumentinius poreikius, o tai prisideda prie didesnio pasitenkinimo gyvenimu, tačiau, tikėtina, nedidina laimės jausmo.

2017 m. pasitikėjimas artimais šeimos nariais turėjo reikšmingą poveikį laimei ir pasitenkinimui gyvenimu. Tačiau jis nebuvo reikšmingas 1999 m.⁷ Galima daryti išvadą, kad Lietuvoje vis dar vyrauja pasitikėjimo „savais“ kultūra, kuri suteikia pakankamą socialinį saugumą, tenkina pagrindinius psichosocialinius poreikius, tam tikru mastu užtikrina didesnę suvokiamą laimę.

Tuo pat metu pasitikėjimas kitais, etnokultūriškai „svetimais“ Lietuvoje yra mažas, o tai dar labiau paryškina mikrosocialinio solidarumo reikšmę asmens gerovei Lietuvoje.

Trumpai apžvelgiant kontrolinių kintamųjų poveikį laimei ir pasitenkinimui gyvenimu galima teigti, kad Lietuvoje laimės lygis ir pasitenkinimas gyvenimu siejasi su amžiumi, šeimine padėtimi, gyvenamąja vieta ir išsilavinimu. Vyresni lietuviai yra mažiau laimingi ir patenkinti gyvenimu nei jaunesni. Tai prieštarauja daugelyje šalių fiksuojamai U formos laimės ir amžiaus pasiskirstymo tendencijai, kai laimingiausi yra jauniausi ir vyriausi gyventojai, o vidutinio amžiaus (40–50 m.) gyventojai yra mažiausiai laimingi (Helliwell et al. 2012). Panašu, kad Lietuvoje ekonominė vyresnių žmonių padėtis, vis besikeičianti socialinio draudimo ir pensijų reforma neužtikrina saugumo ir nesuteikia laimės. Gyvenimas susituokus ar su partneriu (-e) kelia laimės lygį ir 2017 m., ir 1999 m. Pasitenkinimui gyvenimu šeiminiis statusas turi mažesnę

⁷ Reikia atkreipti dėmesį, kad 1999 m. į EVT buvo įtrauktas tik vienas pasitikėjimo kintamasis – bendras pasitikėjimas.

poveikį nei laimei. Išsilavinimas didina pasitenkinimą gyvenimu, bet poveikio laimei neturi. Gyvenamosios vietos poveikis laimei ir pasitenkinimui gyvenimu analizuojamu laikotarpiu pakito. 1999 m. tai neturėjo poveikio nei laimei, nei pasitenkinimui gyvenimu, o 2017 m. gyvenantieji Vilniuje buvo labiau patenkinti savo gyvenimu, tačiau mažiau laimingi. Didesnės pajamos ir darbo turėjimas didina pasitenkinimą gyvenimu, tačiau laimės lygiui poveikio nedaro.

Pilietinio dalyvavimo poveikis laimei ir pasitenkinimui gyvenimu nuo 1999 m. iki 2017 m., nors nedaug, bet pakito. Skirtingos pilietinės veiklos formos ir skirtingi socialiniai-demografiniai veiksniai turi skirtingą poveikį laimei ir pasitenkinimui gyvenimu. Galima daryti išvadą, kad šių sąvokų turinys kiek skirtingas, todėl nėra korektiška jas sutapatinti ar vartoti sinonimiškai. Atvirkščiai, reikėtų jas aiškiai atskirti ir interpretacijose nurodyti, kada yra kalbama apie laimę kaip emocinę būklę, o kada apie pasitenkinimą gyvenimu. Išsamesnė ir detalesnė laimės ir pasitenkinimo gyvenimu analizė leistų aiškiau suprasti ir interpretuoti šių sąvokų reikšmę ir gauti didesnę jų paaiškinamąją galią.

Išvados

Pilietiškumas turi labai ribotą poveikį ir laimei, ir pasitenkinimui gyvenimu Lietuvoje. Tačiau tai nereiškia, kad įsitraukimas į pilietinę veiklą nėra svarbus laimei ar pasitenkinimui gyvenimu. Demokratinėse visuomenėse tiek pilietinis dalyvavimas, tiek jų narių laimė yra neatsiejami vienas nuo kito ir yra vienodai svarbūs. Numanoma sąsaja tarp individo psichologinės suvokiamos gerovės ir jo įsitraukimo į viešąjį visuomeninį gyvenimą yra kompleksinė ir netiesioginė. Vien pilietinė veikla greičiausiai nepadidins laimės, tačiau dalyvavimo kokybė, emocinis saugumas bei suvokiama ir asmeninė, ir visuomeninė nauda greičiausiai tiek skatina pilietiškumą, tiek kelia laimės lygį.

Lietuvoje balsavimas, atrodo, turi aiškų poveikį laimei ir pasitenkinimui gyvenimu. Laimingesni ir labiau patenkinti savo gyvenimu žmonės balsuoja dažniau, negu mažiau laimingi ar mažiau patenkinti gyvenimu. Tai rodo, kad ne tik objektyvios sąlygos, bet ir emocinė būklė siejasi su savo nuomonės išreiškimu balsuojant ar nebalsuojant. Tikėtina, kad ne tik polinio raštingumo lygis, pasitikėjimas politine sistema skatina balsuoti, bet ir emocijos yra svarbus veiksnys, lemiantis žmonių rinkiminę elgseną. Kaip savo studijoje *Svetimi savo pačių žemėje* atskleidė Arlie Hochschild (2016), emocijomis paremti giluminiai naratyvai (angl. *deep stories*) leidžia suprasti aktualią, bet sąmoningai dažniausiai neišreiškiamą politinės veiksenos motyvaciją skirtingose grupėse. Lietuvoje būtina atlikti rinkėjų grupių giluminių naratyvų analizės, kurios daug geriau leistų identifikuoti sąsajas tarp dažnai patiriamų emocijų ir pilietinės elgsenos.

Be to, Lietuvoje dalyvavimas protesto veikloje, atrodo, daro žmones laimingesnius. Toks teiginys gali atrodyti ginčytinas, nes protesto veikla dažniau asocijuojasi su neigiamomis emocijomis ir jų vieša raiška. 2017 m. pastebimą teigiamą laimės ir dalyvavimo protesto veikloje ryšį galima aiškinti sumažėjusia suvokiama rizika ir stigmatizacija, siejama su dalyvavimu protestuose. Galima daryti išvadą, kad dalyvavimas protestuose pradėjo reikšti didesnę emocinį piliečių saugumą. Gali būti, kad protestuojant atsiranda galimybė pasijausti dalimi platesnės bendruomenės, kurios veikla nukreipta ne tik į bendrą tikslą, bet ir dažnai prieš bendrą priešą.

Tai savo ruožtu didintų protestuojančiųjų solidarumo jausmą. Dėl to, kad dalyvavimas protesto veikloje neturi poveikio pasitenkinimui gyvenimu, bet didina laimę, galima daryti išvadą, jog sprendimas dalyvauti protestuose susijęs ne tiek su nepasitenkinimu objektyviomis gyvenimo sąlygomis, kiek su emociniu saugumu ir solidarumu, pozityviu tapatinimusi su protesto grupėmis ir jų dalyviais.

Įsitraukimas į visuomenines pilietines organizacijas ar savanoriška veikla nėra laimę didinantis veiksniai Lietuvoje. Dalyvavimas interesais grįstose organizacijose Lietuvoje neturi poveikio asmens laimei, tačiau didina jo / jos pasitenkinimą gyvenimu. Dėl to galima daryti išvadą, kad tokia pilietinė veikla susijusi labiau su išorinių instrumentinių poreikių patenkinimu, tačiau turi mažesnę poveikį emocinei gerovei. Be to, tai leidžia teigti, kad laimė ir pasitenkinimas gyvenimu Lietuvos kontekste nėra tapačios sąvokos, tad tiek akademiniam, tiek bendrame viešajame diskurse jas reikėtų vartoti atidžiau – vartojant nediferencijuotai šios sąvokos lieka neinformatyvios tiek respondentų savivokos, tiek jų motyvacijos turinio atžvilgiu. Jos gali slėpti savyje reikšmingų skirtumų, atrastinių tolesniais, labiau diferencijuotais ir tiksliniais tyrimais.

Apskritai, visuomenės dalyvavimas visuomeninėje, pilietinėje veikloje yra neabejotinai svarbus demokratiškoms, pilietinėms visuomenėms. Emocinė piliečių patirtis, emocijų įtaka pilietinio veiksmo motyvacijai ir savivokai yra reikšmingi norint suprasti ir paaiškinti piliečių elgesį. Šiuolaikinėse visuomenėse, kur emocionalumas tampa esminiu visuomenės bruožu (Furedi 2004), išgyvenamos emocijos gali funkcionuoti kaip autonominiai veiksniai, kurie skatina arba trukdo įsitraukti į pilietinę veiklą. Tai reiškia, kad atidesnis, labiau diferencijuotas jų tyrimas yra svarbus politikos sociologijos tyrimų prioritetas, ypač Lietuvoje, kurios demokratizacija yra vis dar istoriškai jaunas ir itin dinamiškas procesas.

Literatūra

- Anderson, Benedict. 2006. *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London, New York: Verso.
- Andreasson, Ulf. 2017. *Trust – the Nordic Gold. Nordic Council of Ministers Analysis Report*. Copenhagen: Nordic Council of Ministers. <http://dx.doi.org/10.6027/ANP2017-737>
- Aristotelis. 1990. *Rinktiniai raštai* (sud. Antanas Rybelis). Vilnius: Mintis.
- Bersėnaitė, Jurgita; Tijūnaitienė, Rigita. 2013. „Dalyvavimo pilietinės visuomenės organizacijų veikloje motyvacijos pokyčiai“, *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos* 4 (32): 134–147.
- Bian, Yanjie; Hao, Mingsong; Li, Yaojun. 2018. „Social Networks and Subjective Well-Being: A Comparison of Australia, Britain, and China“, *Journal of Happiness Studies* 19 (8): 2489–2508. <https://doi.org/10.1007/s10902-017-9926-2>
- Carlquist, Erik; Ulleberg, Pål; Delle Fave, Antonella; Nafstad, Hilde E.; Blakar, Rolv M. 2017. „Everyday Understandings of Happiness, Good Life, and Satisfaction: Three Different Facets of Well-Being“, *Applied Research in Quality of Life* 12: 481–505. <https://doi.org/10.1007/s11482-016-9472-9>
- Coleman, James, S. 2005. *Socialinės teorijos pagrindai*. Vilnius: Margi raštai.
- Diener, Ed; Kahneman, Daniel; Helliwell, John (eds.). 2010. *International Differences in Well-Being*. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199732739.001.0001>
- Diener, Ed; Seligman, Martin E. P.; Choi, Hyewon; Oishi, Shigehiro. 2018. „Happiest People Revisited“, *Perspectives on Psychological Science* 13 (2): 176–184. <https://doi.org/10.1177/1745691617697077>

- Furedi, Frank. 2004. *Therapy Culture: Cultivating Vulnerability in an Uncertain Age*. London: Routledge.
- Gataūlinas, Artūras. 2012. „Subjektyviosios gerovės sąvokos struktūros taikymo empiriniuose tyrimuose rezultatų nuoseklumas“, *Filosofija. Sociologija* 23 (4): 246–255.
- Golabi, Fatemeh; Akhshi, Nazila. 2015. „Social Happiness and Social Participation“, *Journal of Applied Sociology* 59 (3): 29–32.
- Haslam, Alexander S.; Jetten, Jolanda; Postmes, Tom; Haslam, Catherine. 2009. „Social Identity, Health and Well-Being: An Emerging Agenda for Applied Psychology“, *International Association of Applied Psychology* 58 (1): 1–23. <https://doi.org/10.1111/j.1464-0597.2008.00379.x>
- Helliwell, John F.; Layard, Richard; Sachs, Jeffrey (eds.). 2012. *World Happiness Report 2012*. New York: UN Sustainable Development Solutions Network.
- Helliwell, John F.; Putnam, Robert D. 2004. „The Social Context of Well-Being“, *Philosophical Transactions of The Royal Society B: Biological Sciences* 359 (1449): 1435–1446. <https://doi.org/10.1098/rstb.2004.1522>
- Hochschild, Arlie. 2016. *Strangers in Their Own Land: Anger and Mourning on the American Right*. New York: The New Press.
- Holmes, Mary; McKenzie, Jordan. 2019. „Relational Happiness through Recognition and Redistribution: Emotion and Inequality“, *European Journal of Social Theory* 22 (4): 439–457. <https://doi.org/10.1177/1368431018799257>
- Imbrasaitė, Jūratė. 2002. „Politinis dalyvavimas ir socialinė aplinka Lietuvoje“, *Sociologija. Mintis ir veiksmai* 2 (10): 81–89. <https://doi.org/10.15388/SocMintVei.2002.2.6167>
- Imbrasaitė, Jūratė. 2004. „Socialinis kapitalas ir politinis dalyvavimas Lietuvoje“, *Sociologija. Mintis ir veiksmai* 1 (13): 38–50. <https://doi.org/10.15388/SocMintVei.2004.1.5947>
- Inglehart, Ronald. 2018. *Cultural Evolution. People's Motivations Are Changing, and Reshaping the World*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108613880>
- Jastramskis, Mažvydas. 2018. *Ar galime prognozuoti Seimo rinkimus?* Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Katuwal, Hari. 2013. „Does Social Participation make Us Happier?“, *Himalayan Journal of Development and Democracy* 8 (1): 9.
- Kroll, Christian. 2014. „Toward the Sociology of Happiness: The Case of an Age Perspective on the Social Context of Well-Being“, *Sociological Research Online* 19 (2): 1–18. <https://doi.org/10.5153/sro.3205>
- Layard, Richard. 2005. *Happiness: Lessons from a New Science*. New York: Penguin Press.
- Matonytė, Irmina. 2004. „Socialinis kapitalas: nuo mokslinių tyrimo perspektyvų prie empirinių pastebėjimų. Gero valdymo klausimas“, *Sociologija. Mintis ir veiksmai* 1 (13): 22–37. <https://doi.org/10.15388/SocMintVei.2004.1.5946>
- McKenzie, Jordan. 2015. „Happiness Vs Contentment? A Case for a Sociology of the Good Life“, *Journal for the Theory of Social Behaviour* 43 (3): 252–267. <https://doi.org/10.1111/jtsb.12098>
- Norris, Pipa. 2002. *Democratic Phoenix: Reinventing Political Activism*. New York: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511610073>
- Ouweneel, Piet; Veenhoven, Ruut. 2016. „Happy Protest Voters: The Case of Rotterdam 1997–2009“, *Social Indicators Research* 126 (2): 739–756. <https://doi.org/10.1007/s11205-015-0920-y>
- Paxton, Pamela. 2002. „Social Capital and Democracy: An Interdependent Relationship“, *American Sociological Review* 67 (2): 254–277. <https://doi.org/10.2307/3088895>
- Pilietinės visuomenės institutas. 2019. *Pilietinės galios indeksas 2019 m.* Prieiga internetu: <http://www.civitas.lt/time-line/pilietines-galios-indeksas-2019-m> (žiūrėta 2021-03-05).
- Pirralha, Andre. 2017. „Political Participation and Wellbeing in the Netherlands: Exploring the Causal Links“, *Applied Research Quality Life* 12 (2): 327–341. <https://doi.org/10.1007/s11482-016-9463-x>

- Pirralha, Andre. 2018. „The Link Between Political Participation and Life Satisfaction: A Three Wave Causal Analysis of the German SOEP Household Panel“, *Social Indicators Research* 138 (2): 793–807. <https://doi.org/10.1007/s11205-017-1661-x>
- Plepytė-Davidavičienė, Giedrė. 2020. „Kaip matuojama laimė?“, *Filosofija. Sociologija* 31 (2): 107–116. <https://doi.org/10.6001/fl-soc.v31i2.4229>
- Putnam, Robert D. 2000. *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster.
- Putnam, Robert D. 2001. *Kad demokratija veiktų. Pilietinės tradicijos šiuolaikinėje Italijoje*. Vilnius: Margi raštai.
- Ramonaitė, Ainė. 2007. *Posovietinės Lietuvos politinė anatomija*. Vilnius: Versus aureus.
- Ryan, Richard M.; Huta, Veronika; Deci, Edward L. 2008. „Living Well: A Self-Determination Theory Perspective on Eudaimonia“, *Journal of Happiness Studies* 9 (1): 139–170. <https://doi.org/10.1007/s10902-006-9023-4>
- Salkever, Stephen G. 1977. „Freedom, Participation, and Happiness“, *Political Theory* 5 (3): 391–413. <https://doi.org/10.1177/009059177700500307>
- Schuessler, Alexander A. 2000. „Expressive Voting“, *Rationality and Society* 12 (1): 87–119. <https://doi.org/10.1177/104346300012001005>
- van Deth, Jan W. 2001. „Studying Political Participation: Towards a Theory of Everything?“ Introductory paper prepared for delivery at the Joint Sessions of Workshops of the European Consortium for Political Research Workshop „Electronic Democracy: Mobilisation, Organisation and Participation via new ICTs“ Grenoble, 6–11 April 2001.
- Vanhuyse, Pieter, 2006. *Divide and Pacify: Strategic Social Policies and Political Protests in Post-Communist Democracies*. Budapest: CEU Press.
- Veenhoven, Ruut. 2013. „The Four Qualities of Life Ordering Concepts and Measures of the Good Life“ in Antonella Delle Fave (ed.) *The Exploration of Happiness*. Dordrecht: Springer: 195–226. https://doi.org/10.1007/978-94-007-5702-8_11
- Weitz-Shapiro, Rebecca; Winters, Matthew S. 2008. *Political Participation and Quality of Life. Working Paper*, No. 638. Washington, DC: Inter-American Development Bank, Research Department.
- Žiliukaitė, Rūta. 2016. „Socialinės ir politinės vertybės“ kn. Rūta Žiliukaitė, Arūnas Poviliūnas ir Aida Savicka. *Lietuvos visuomenės vertybių kaita per dvidešimt nepriklausomybės metų*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla: 195–218.
- Žiliukaitė, Rūta; Ramonaitė, Ainė; Nevinskaitė, Laima; Beresnevičiūtė, Vida; Vinogradnaitė, Inga. 2006. *Neatrasta galia: Lietuvos pilietinės visuomenės žemėlapis*. Vilnius: Versus aureus.